

ERDEM DEMİRTAŞ. (2017). ORTADOĞU'DA DEVLET VE İKTİDAR: OTORİTER REJİMLER ÜZERİNE BİR İNCELEME. İSTANBUL: METİS YAYINLARI.

Kitap İncelemesi

Fatma Dilan TAŞ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırklareli Üniversitesi, SBE, Uluslararası İlişkiler Bölümü

fatmadilan34@gmail.com | ORCID: 0000-0002-2446-5676

2009 yılında Kadir Has Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun olan Erdem Demirtaş, 2009-2012 yılları arasında Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde yüksek lisans eğitimi almıştır. Analize konu olan bu kitap da Demirtaş'ın yüksek lisans tezinden üretilmiş, söz konusu tez, kitabın ana gövdesini oluşturmuştur. Demirtaş günümüzde Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde doktora çalışmalarına devam etmekte ve çalışmalarında siyaset sosyolojisi, karşılaştırmalı siyaset ve dış politika alanlarına yoğunlaşmaktadır.

Demirtaş'ı Ortadoğu çalışmalarına iten temel motivasyon, esasında onun yüksek lisans dönemine denk gelen Arap ayaklanmalarıdır. Aralık 2010'da Tunus'ta geçimini sağlamak için tezgahçılık yapan ve aslında işsiz bir mühendis olan Muhammed Buazizi'nin tezgahına el konulması sonucu kendini ateşe vermesi, ayaklanmanın fitili ateşlenmiş ve çok kısa bir sürede önce bütün Tunus'a sonra da domino etkisiyle Ortadoğu ve diğer Kuzey Afrika ülkelerine ulaşmıştır. Hızla yayılan eylemler başlangıçta ekonomik nedenlerle gerekçelendirilse de zamanla eylemcilerin öfkesi ülkeyi demir yumrukla yöneten otoriter rejimlere yönelmiş, bu öfke bazı ülkelerde rejim değişikliğiyle sonuçlanmıştır (s. 13).

Olayların devam ettiği bu dönemde, gelişmeleri takip etmek amacıyla ana akım medyanın epistemik şiddetine maruz kalmamak için akademik kaynaklara yöneldiğini belirten Demirtaş, literatürün de medyaya benzer biçimde özensiz ve önyargılı tavrına tanıklık etmiş ve bu durum yazarı bu konuda çalışma yapmaya itmiştir. Yazar, Ortadoğu isyanları üzerine düşünürken dikkatini çeken ilk noktanın akademik çevreler, siyasetçiler, sosyal çevresi ve hatta kendisinin dahi yıllardır "atalet" ile anılan bu toplumun böyle bir ayaklanmaya kalkışmaları karşısındaki şaşkınlıkları olduğunu belirtmiştir. Bu şaşkınlığı da devletlerin, Tunus'ta 24, Mısır'da 30, Suriye'de ise 42 yıldır, aynı kişiler/aileler tarafından yönetilmesine dayandırmıştır. Buradan hareketle Demirtaş, uzun yıllardır otoriter rejimlerle yönetilen bu bölgeye yönelik "Otoriter rejimler neden Ortadoğu siyasetinin yapısal bir özelliği halini almıştır ve bu rejimler uzun yıllar boyunca kendilerini nasıl sürdürmüşlerdir?" sorularını yönelterek çalışmaya başlamıştır.

Yazar, Arap isyanlarının Ortadoğu rejim çalışmalarında koşulsuz kabul edilen Arap toplumlarının durağan oldukları, değişime direndikleri, otoriteye kolaylıkla boyun eğdikleri gibi birçok görüşü boşa çıkardığını ileri sürmüştür. Ona göre bu durum değişimin Batı ile ataletin de Doğu ile özdeşleştirildiği oryantalist söylemleri sarsmıştır.

Yazara göre Arap toplumlarının demokrasi istemediği ve Arap toplumlarında demokrasinin gerçekleştirilebileceği olgunluğun oluşmadığına dair şarkiyatçı yaklaşımlar aslında Ortadoğu'daki demokrasi isteyen kitleyi görmezden gelmek demektir çünkü yıllardır özgürlük, demokrasi, katılım isteyen muhalif sesler otoriter rejimler tarafından kanlı bir biçimde bastırılmıştır (s. 19). Bu sebeple yazar Ortadoğu'daki otoriter rejimleri mevcut literatürden farklı bir biçimde ele almak istemiştir.

Çalışma, Ortadoğu'da otoriter rejimler üzerine akademik literatürün bilançosunu sunmayı hedeflemiştir. Yazar çalışmaya başladığında karşılaştığı en büyük zorluk olarak literatüre nasıl yaklaşması gerektiğine dair yol gösterici bir çalışma olmadığını, literatürün çoğunun yalnızca demokrasi, din gibi konular üzerine odaklandığını ve bu çalışmalarını da geneli anlamada çok yeterli bulmadığını belirtmiştir. Bu çerçevede yazar çalışmaların literatüre katkıları ve sorunlu yönlerine dair eleştirel bir yaklaşım benimsemiş, kendi karşılaştığı sorunun çözümüne katkı sağlamak için de diğer çalışmalardan farklı bir literatür sınıflandırması önermiştir (s. 21-30).

Demirtaş sınıflandırmasında literatürde ele anılış biçimine göre "Otoriter Rejimlerin Kaynakları" ve "Otoriter Rejimlerin Stratejileri" şeklinde bir ayrıma gitmiştir. Yazarın burada dikkat çektiği nokta, diğer çalışmalarda yapılmış olan siyasal rejimleri ortaya çıkaran faktörlerle rejimin sürmesini sağlayan faktörlerin birbirinden kesin olarak ayıramayacağıdır. Çünkü rejimi ortaya çıkaran faktörlerden bazıları aynı zamanda onun sürdürülmesi için zemin hazırlar. Dolayısıyla "sürdüren faktörler" doğrudan rejimin herhangi bir etkisinin bulunmadığı yapısal faktörleri de kapsadığından, yazar burada doğrudan rejim tarafından geliştirilen siyaset tarzlarını ifade etmek adına "stratejiler" tanımını kullanmıştır (s. 21).

Girişten sonra ikinci bölüm olan "Otoriter Rejimlerin Kaynakları" bölümünde kültürel ve siyasal iktisadi açıklamalar şeklinde bir ayrıma giden yazar, kültürel açıklamalarda literatürde ele alındığı gibi İslam dini ve Arap toplumunun kabile kültürünün demokratikleşmenin en büyük engeli olduğu görüşlerine karşı çıkarak burada literatürde yer alan bazı çalışmalar ışığında Müslüman toplumların din-devlet ilişkisinin Batılı toplumlardan çok farklı olmadığını; kabilecilik meselesindeyse günümüz Arap toplumlarının siyasal yönelimlerinin kabilecilikle açıklanamayacağını, sömürge sonrası dönemde yaşanan modernleşme hamlesiyle kabile yapılarının etkisinin azaldığını ileri sürmüştür (s. 31-56).

Literatürdeki mevcut kültürel analiz sorunsalını ortaya koyan yazar, bu problemlere karşın kültürün yekpare bir yapı olarak değil, toplumsal gerçekliğin bir boyutu olarak ele alınması gerektiğini ve oryantalist söylemi yıkmak için İslamcılarının ve Hristiyan muhafazakarların karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yazar, karşılaştırmalı analizle toplumların siyasal eğilimlerinin de araştırılacağını, bunun otoriter rejimler bağlamında *meşruiyet* ve *rıza* konularına katkı sağlayacağını ileri sürerek rejimlerin ayakta kalabilmek için sadece baskıya dayalı sert güce değil rızaya da ihtiyaçları olduğunu belirtmiştir.

Siyasal iktisadi açıklamalar kısmında iki sav ileri süren yazar, klasik rantıye devlet teorisinin Ortadoğu'daki dinamik sermaye birikim süreçlerini ve petrole bağımlı sermaye birikiminin

sınıf oluşumu ve rejim karakteri üzerindeki etkisini yeterince açıklayamadığını, bir meta olarak petrolün üretim sürecine ve toplumsal etkilerine kör kaldığını; Ortadoğu'daki ekonomik liberalleşmenin bağımsız bir kapitalist sınıf oluşturmadığı için rejimlerin güçlerini pekiştirdiğini iddia etmiştir (s. 63).

Çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturan “Otoriter Stratejiler ve Rejimlerin Sürekliliği” bölümünde yazar, rejimlerin sıklıkla başvurdukları stratejilerden söz etmiştir. Yazar burada siyasal stratejiler olarak seçim sistemleri, seçim mühendislikleri, seçimlerin devletten pay kapma yarışı olarak görülmesi ve muhalefeti ılımlı ve radikaller olarak bölerek toplumsal kalkışma sırasından bu bölünmüş muhalefeti karşı karşıya getirmek gibi siyasal stratejilere değinmiştir. Yazar kendi belirtmese de bu bölümde bahsedilen stratejilerin başarısız devletler teorisiyle de örtüştüğü söylenebilir.

Üçüncü bölümün ikinci alt başlığında otoriter rejimlerin sürekliliğinde güç ve güvenlik aygıtlarının rolü ele alınmıştır (s. 105-123). Buna göre, Ortadoğu devletlerini istisnai kılan durum, otoriter yönetimlerin kontrolü altındaki güçlü güvenlik aygıtlarıdır. Ancak burada da iki unsura bakılması gerekmektedir: kapasite ve irade. Yazar, Ortadoğu devletlerinde hem güçlü güvenlik kapasitesi hem de bu kapasiteyi toplumsal olayları bastırmaya yönelik kullanacak iradenin olduğunu ileri sürmüştür. Elbette burada ordunun yaklaşımı da önemlidir ancak otoriter yönetimlerdeki patrimoniyal askeri yapılar, rejim değişikliğinde kaybedecek çok şeyleri olduğu için rejimi korumak adına sonuna kadar savaşacaktır.

Bu bölümde son olarak otoriter rejimlerin hem muhalefeti yönetmek hem de meşruiyet sağlamak için başvurdukları stratejilere değinilmiştir. Yazar bu bölümde otoriter yönetimlerin militarizasyon stratejileriyle günlük hayatı şekillendirdiğini ve güvenlik söylemleriyle de baskıcı politikalarına meşruluk kazandırmaya çalıştıklarını iddia etmiştir (s. 116).

Kitabın dördüncü bölümü olan “Otoriter Rejimleri Yeniden Düşünmek” başlığında son dönemlerde çıkan otoriter rejimler çalışmaları değerlendirilmiş, buradan hareketle otoriter rejimlerin nasıl incelenmesi gerektiği tartışılmıştır. Yazar burada siyasal rejimlerin yalnızca kurumsal düzenlemeler olmadığını, bu rejimlerin toplumsal iktidar mücadelelerinin devlet alanlarındaki tezahürü niteliğini taşıdığını belirtmiştir. Aynı zamanda yazar, siyasal rejimlerin iktidar perspektifinden okunmasının toplumsal süreçlerin, siyasal iktidarın rejimler altında kuramsallaşmış tezahürlerinin ve rejimlerin kendilerini yeniden üretme mekanizmalarının bir bütün olarak değerlendirilebilmesine yardımcı olacağı savını ileri sürmüştür (s. 150).

Kitabın son bölümünde Mısır ve Suriye'deki ayaklanmaların karşılıklı analizini yapan yazar, iki ülkede gerçekleşen ve farklı sonuçlara yol açan ayaklanmaların hem ülke rejimlerinin örgütlenme biçimi hem de bu ülkelerin toplumsal sermayelerinin ve toplumsal yapılarının arasındaki farklara göre değişiklik gösterdiğini ileri sürmüştür (s. 159-170). Yazar bu farklı tutumun, rejimlerin 1970'lerde başlayan toplumsal kaynaklarında ve örgütsel yapılarında meydana gelen dönüşümden kaynaklandığını belirtmiştir. Ayrıca yazar, Arap Baharı sürecinde kitleler tarafından elde edilen kazanımların geri döndürülebilir olduğunu, rejimlerin kitapta bahsedilen kaynakları ve sürdürülme mekanizmalarından

dolayı bu ayaklanmalara karşı çok da olumlu beklentiler içinde olunmaması gerektiğini ileri sürmüştür. Günümüzde geldiğimiz noktada yaşanan olaylar Demirtaş'ın bu savını doğrular niteliktedir.

Temel hatlarıyla incelendiğinde kitabın başlığının içerdiği konuya uygun olduğu ve Demirtaş'ın sınıflandırmasının da yerinde ve önemli olduğu söylenebilir. Kitap, bölgeye dair çalışma yapacak kişiler için kaynakları ele alınış biçimlerine göre sınıflandıran bir yol haritası niteliğindedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, yazar kitabın giriş bölümünde isyanların "Suriye dışında" barışçıl niteliğini koruduğunu belirterek Libya, Mısır gibi örnekleri göz ardı etmiştir (s. 17). Bu da okuyucuda Arap Baharı'nın yalnızca Suriye'de sorunlara neden olduğu ve diğer ülkelerde gerçekleşen ayaklanmaların tam bir barış havasında devam ettiği şeklinde yanlış bir algı oluşturabilmektedir.